

Sanskriti International Multidisciplinary Research Journal

IMPACT FACTOR - (IFSIJ) – 6.225

Special Issue 015- “Innovation for Sustainable Development and Restoration of Environment”

ISSN: 2455-1511

May- 2025

IFSIJ IMPACT FACTOR: 6.225

ISSN: 2455-1511

SANSKRUTI

International Multidisciplinary Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Special Issue: 015

May - 2025

“Dissemination of Education for Knowledge, Science and Culture.”

- Shikshanmaharshi Dr. Bapuji Salunkhe

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha, Kolhapur's

Kakasaheb Chavan College, Talmavale

Tal. Patan, Dist- Satara. 415103 (Maharashtra)

Accredited with 'B⁺⁺' Grade with 2.77CGPA

(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)

One Day Online Multidisciplinary National Conference

On

Innovation for Sustainable Development and Restoration of Environment

Organized by

INTERNAL QUALITY ASSURANCE CELL (IQAC)

On

Thursday, 6th March, 2025

Special Issue Editor: I/C Prin. Prof. (Dr.) U. E. Salunkhe

Coordinator, IQAC: Dr. D. M. Bhise

Conference Coordinator: Dr. S. K. Naik

Guest Editor: Prof. Dr. M.A. Kadam-Patil

Editor-in-Chief: Prof. Santosh Bongale

INDEXED, PEER-REVIEWED INTERNATIONAL JOURNAL

www.simrj.org.in Email ID: editorsimrj@gmail.com

Page 1

28	व्यंकटेश माडगूळकर यांच्या 'बनगरवाडी' व 'सत्तांतर' कादंबरीतील पर्यावरण प्रा. वैभव नानासाहेब कांबळे	140-141
29	'नदीष्ट' कादंबरीतील पर्यावरण चित्रण डॉ. अशोक सदाशिव तवर	142-146
30	मराठी साहित्य आणि पर्यावरण प्रा. संतोष बोंगाळे	147-152
31	साठोत्तरी कथेतील पर्यावरणीय जीवन जाणीवा कपिल संगीता मधुकर कांबळे	153-155
32	जयशंकर प्रसाद की 'कामायनी' में पर्यावरण चेतना श्री. महेश बापूराव चव्हाण	156-159
33	कमलेश्वर के 'अनबीता व्यतीत' में पर्यावरण चेतना श्री. विलास शेंडगे	160-165
34	हिंदी साहित्य में पर्यावरण चेतना डॉ. हेमचन्द्र दुबे	166-168
35	महाकवि कालिदास कृत अभिज्ञान शाकुंतल नाटक में पर्यावरण तत्व विवेचन ललित मोहन	169-171
36	दूधनाथ सिंह की कहानियों में प्रकृति चित्रण श्रीमती. ज्योती एकनाथ गायकवाड	172-174
37	ज्योति जैन के साहित्य में पर्यावरणीय एवं अन्य जीवन मूल्य इरफान बाळासो नायकवडे	175-177
38	नन्दलाल भारती के 'मैं नदी बोल रही हूँ' कविता में पर्यावरण विमर्श शोध छात्र - श्री. अजय अशोक कांबळे	178-181
39	'कुड़याँजान' में निहित पर्यावरणीय समस्या डॉ. वैशाली खेडकर	182-184
40	हरपाल सिंह अरुष के कथा साहित्य में उपेक्षित नारी जीवन दिपाली शिवाजी जानकर	185-188
41	The Role of Technology in Advancing Sustainable Development: Opportunities and Challenges Mr. Amey Atmaram Desai	189-193

मराठी साहित्य आणि पर्यावरण

प्रा. संतोष बोंगाळे

मराठी विभागप्रमुख, वेणूताई चव्हाण कॉलेज, कराड ता. कराड जि. सातारा पिन- ४१५१२४

ईमेल- ssbvccck@gmail.com मो.9923900840

सारांश :

मराठी साहित्य आणि पर्यावरण यांचा संबंध खूप महत्त्वपूर्ण आहे. साहित्य हे एक शक्तिशाली साधन आहे जे समाजाला पर्यावरणीय संकटांची जाणीव करून देण्यासाठी वापरले जाऊ शकते. निसर्गाच्या सौंदर्याचे आणि पर्यावरणीय संकटांचे समर्पक वर्णन साहित्यामध्ये केले गेले आहे. पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी जागरूकता वाढवण्याचा प्रयत्न मराठी साहित्याच्या माध्यमातून सातत्याने केला जात आहे.

कळ शब्द : मराठी साहित्य, पर्यावरण, निसर्ग, नैसर्गिक संकटे, पर्यावरणीय जागरूकता

प्रास्ताविक :

मराठी साहित्य आणि पर्यावरण यांचा संबंध एक अत्यंत महत्वाचा आणि संवेदनशील आहे. आधुनिक काळात पर्यावरणीय संकटे आणि त्यांचा मनुष्यजीवनावर होणारा परिणाम हे विषय केवळ वैज्ञानिक किंवा सामाजिक चर्चा नाहीत, तर साहित्यकारांसाठी देखील प्रेरणास्त्रोत बनले आहेत. मराठी साहित्याने पर्यावरणीय समस्यांवर विचार मांडले आहेत आणि ते समाजाला जागरूक करण्याचे एक महत्वाचे साधन बनले आहे. तसेच भाषा आणि पर्यावरण यांचा संबंध अत्यंत गहन आणि महत्त्वपूर्ण आहे. भाषा केवळ संवाद साधण्याचे एक साधन नाही, तर ती एक संस्कृती, विचारधारा, आणि सामाजिक संरचनेची मांडणी आहे. पर्यावरणाबाबतचा आपला दृष्टिकोन आणि त्याचे संरक्षण यामध्ये भाषेचा मोठा प्रभाव असतो. विविध भाषांमध्ये निसर्ग आणि पर्यावरणाशी संबंधित शब्द, कल्पना, आणि ज्ञानाचे संचय केले जातात, जे निसर्गाशी असलेल्या मानवी संबंधाची व्याख्या करतात. याचबरोबर मराठी कविता आणि पर्यावरण यांचा संबंध अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. मराठी कविता निसर्गाच्या सौंदर्याचे, पर्यावरणाच्या स्थितीचे आणि त्यावर होणाऱ्या परिणामांचे सूक्ष्म आणि संवेदनशील चित्रण करते. अनेक मराठी कवींनी निसर्गाच्या विविध अंगांचे, पर्यावरणीय संकटांचे आणि त्या संकटांना सोडवण्याचे महत्त्व कवितेत मांडले आहे. या कवितांमधून पर्यावरणावरील प्रेम, त्याचे संरक्षण करण्याची आवश्यकता आणि निसर्गाच्या शाश्वततेबद्दल जागरूकता निर्माण केली जात आहे.

मराठी साहित्य आणि पर्यावरण

मराठी साहित्याचे प्रारंभिक काळ जरी सामाजिक सुधारणा, राजकीय चळवळी आणि मानवी हक्क यावर लक्ष केंद्रित करत असला तरी, पर्यावरणाचा विचार कालांतराने साहित्याचा भाग बनला. निसर्ग, पर्यावरण आणि त्याचे रक्षण यावर विचार मांडणारे काही पहिले साहित्यकार म्हणजे संत तुकाराम, संत ज्ञानेश्वर आणि संत रामदास. त्यांच्या काव्यात निसर्गाची पूजा, पर्यावरणाचा आदर आणि मानवी जीवनात निसर्गाचा महत्वाचा भाग असणे यावर विचार मांडले जात होते.

१. निसर्ग प्रेम आणि मानवी नातेसंबंध:

मराठी साहित्यामध्ये निसर्गाचा आदर, प्रेम आणि त्याच्याशी मानवी नातेसंबंध यावर अनेक कवी आणि लेखकांनी आपली मते व्यक्त केली आहेत. व. पु. काळे, साने गुरुजी, पु. ल. देशपांडे यांसारख्या लेखकांनी आपल्या लेखनात निसर्गाचे वर्णन केलं आहे. त्यांनी

निसर्गातील सौंदर्य, शांतता आणि निसर्गाशी असलेले आपले संबंध यावर विचार मांडले आहेत. व्यंकटेश माडगुळकर यांच्या लेखनात निसर्गाशी संबंधित अनेक दृश्ये आहेत. त्याच्या कथा आणि कादंब-यांमध्ये निसर्गातील विविध रूपांचा, त्याच्या बदलत्या रंगांची आणि त्या बदलामुळे होणाऱ्या परिणामांची चर्चा केली जाते.

२. पर्यावरणीय संकट आणि साहित्य:

सामाजिक आणि पर्यावरणीय समस्यांवर लक्ष वेधून घेणारे लेखन कालांतराने विशेषतः 20व्या शतकात उफारले. प्रदूषण, जंगलतोड, जलस्रोतांचे कमी होणे, आणि पर्यावरणीय असंतुलन यावर विचार करणारे साहित्य वाढले. पर्यावरणीय संकट आणि मानवी अस्तित्वावर त्याचे होणारे परिणाम यावर साहित्यकारांनी लेखन केले आहे. व. पु. काळे, पु. ल. देशपांडे, व्यंकटेश माडगुळकर, स. ना. नवरे यांच्या लेखनात प्रदूषण, कचरा व्यवस्थापन, जलवायू बदल, आणि जैवविविधतेची हानी यांसारख्या पर्यावरणीय समस्यांवर चर्चा केली आहे. त्यांचे लेखन या समस्यांकडे लक्ष वेधून, सामाजिक जागरूकता वाढवण्यासाठी महत्त्वपूर्ण ठरले.

३. पर्यावरणीय साहित्य आणि चळवळी:

साहित्य आणि पर्यावरण चळवळींचा संबंध केवळ काव्य, कथा, किंवा लेखनापुरता नाही, तर पर्यावरणाच्या रक्षणासाठी चाललेल्या चळवळींचा साहित्यिक प्रभावही दिसून येतो. जंगल बचाओ किंवा नदी आणि जलस्रोत बचाव यांसारख्या चळवळींचा प्रचार साहित्याच्या माध्यमातून केला जातो. यामध्ये आंदोलनांचे समर्थन, जागतिक पर्यावरणीय दिनाचे महत्त्व, आणि प्राकृतिक संसाधनांचे रक्षण यावर साहित्यकारांनी आपले विचार मांडले आहेत. उदाहरणार्थ, वसुंधरा चळवळ आणि नदी बचाव चळवळी, चिपको आंदोलन यांसारख्या पर्यावरणीय चळवळींचे साहित्यिक भाष्य मराठीत स्पष्टपणे व्यक्त झाले आहे.

४. सामाजिक काव्य आणि पर्यावरण:

पर्यावरणीय मुद्दे मांडणारे साहित्य अनेक वेळा सामाजिक काव्याच्या रूपात प्रकटले आहे. विशेषतः काव्य आणि गीतांच्या माध्यमातून पर्यावरणावरील प्रेम, त्याची काळजी आणि त्याच्या शाश्वततेची आवश्यकता मांडली जाते. कवींच्या काव्यात निसर्गाचे आणि पर्यावरणाचे महत्त्व प्रकटले जात आहे. उदाहरणार्थ, कवी ना. धों. महानोर, बालकवी, ना.घ. देशपांडे, केशवसुत यांच्या कविता या निसर्गाच्या सौंदर्याबद्दल बोलतात, परंतु त्याच वेळी त्यात जैवविविधतेचे, वनस्पती आणि प्राण्यांचे रक्षण करण्याचे एक संदेश आहे.

५. आधुनिक पर्यावरणीय साहित्य:

आजच्या काळात पर्यावरणीय समस्या गंभीर बनल्या आहेत आणि त्या समस्या लक्षात घेत लेखनदेखील समर्पित होऊ लागले आहे. जलवायू बदल, जंगलतोड, प्रदूषण, प्लास्टिक सापळे, मासेस शिकार, आणि जैवविविधतेचे नुकसान यावर साहित्यात लक्ष केंद्रित केले जाते. अत्यंत आधुनिक साहित्यकार, उदाहरणार्थ राजेंद्र चित्तल, आणि कवी माधव जोशी यांनी त्यांच्या लेखनात पर्यावरणीय संकटांवर गंभीर भाष्य केले आहे. त्यांचे लेखन निसर्गाच्या शाश्वततेचा आणि त्याच्या बचावासाठीची आवश्यकता यावर आधारित आहे.

६. भाषेतील पर्यावरणीय शब्दांचा वापर :

भाषा आणि पर्यावरण यांचा कनेक्शन म्हणजे त्या भाषेत वापरण्यात येणारे पर्यावरणीय शब्द. निसर्ग, प्राणी, वनस्पती, हवामान, आणि इतर पर्यावरणीय घटक यांचे वर्णन प्रत्येक भाषेत वेगळ्या प्रकारे केले जाते. हे शब्द आणि त्यांचे अर्थ त्या समाजाच्या निसर्गाशी असलेल्या नात्याचे प्रतीक असतात. उदाहरणार्थ, काही आदिवासी भाषा आपल्या परिसरातील झाडे, प्राणी, आणि नद्या यांसारख्या

पर्यावरणीय घटकांची एक विशिष्ट आणि अत्यंत विशद शब्दकोश विकसित करतात, जो त्यांचा निसर्गाशी असलेला जवळचा संबंध दर्शवतो. या शब्दांनी त्या समाजाच्या पर्यावरणीय ज्ञानाची गोडवा आणि संजीवनीकरण साधले आहे. पर्यावरणातील विविधतेचे भाषेत प्रतिबिंब पडताना दिसते. भाषेतील पर्यावरणीय विविधता, विशेषतः शब्दजाल, संस्कृती आणि आदर्श देखील तेच दर्शवते. उदाहरणार्थ, काही भाषा त्यांच्या स्थानिक पर्यावरणाशी संबंधित असलेल्या विशिष्ट पद्धतींनी निसर्गाचा आदर करतात. या भाषांमध्ये एक विशिष्ट निसर्गाशी संबंधित संकल्पना असतात. संस्कृत मध्ये "प्रकृती", "वसुंधरा", "धरती" या शब्दांचा वापर केल्याने निसर्गाच्या शाश्वततेचा आणि त्या संबंधित असलेल्या वैशिष्ट्यांचा आदर व्यक्त होतो. मराठी मध्ये "पाणी", "आकाश", "वारा" यासारख्या पर्यावरणीय शब्दांचा खूप मोठा वापर आहे, जे निसर्गाशी असलेल्या गहन संबंधाचे प्रतीक आहेत.

७. भाषा आणि पर्यावरणीय जागरूकता:

भाषा ही पर्यावरणीय जागरूकतेचे एक महत्वाचे साधन आहे. विविध भाषांमधील साहित्य, काव्य, निबंध, आणि कथा पर्यावरणाबद्दल लोकांना शिक्षित करण्यासाठी आणि त्यांच्यात जागरूकता निर्माण करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. साहित्यकार आणि लेखक आपल्या लेखनातून पर्यावरणीय संकटावर, पर्यावरण रक्षणाच्या उपायांवर, आणि शाश्वततेच्या महत्वावर विचार मांडतात. उदाहरणार्थ, प्रकृतीविषयक कविता, कथा आणि निबंध यामध्ये पर्यावरणावर होणारे दुष्परिणाम, प्रदूषण, जंगलतोड, जलस्रोतांचे कमी होणे इत्यादी गोष्टींचा खूप चांगला अभ्यास आणि जागरूकता केली जाते. याचबरोबर भाषा आणि पर्यावरणीय चळवळी यांचा परस्पर संबंध आहे. भाषा ही पर्यावरणीय चळवळींचा प्रचार करण्याचे एक प्रभावी साधन आहे. वाचन, संवाद आणि लेखनाच्या माध्यमातून पर्यावरणाची महत्त्वता लोकांपर्यंत पोहोचवली जाऊ शकते. चळवळींचे साहित्य, भाषाशास्त्र, आणि लोकसाहित्य यांचा एकत्रित वापर करून, पर्यावरण रक्षणाच्या मुद्द्यांना प्रमुखता दिली जाते. माणसाच्या निसर्गाशी असलेल्या नात्याचा विचार करणारी भाषाशास्त्रीय चळवळ वसुंधरा चळवळ, नदी वाचवा चळवळ, आणि जंगल रक्षण अभियान यांसारख्या चळवळींचा भाग बनली आहे. यामध्ये भाषेचा वापर फलक, बॅनर, पोस्टर्स, आणि लेखनामध्ये केला जातो ज्यामुळे लोकांमध्ये पर्यावरणावरील जागरूकता निर्माण होते.

८. निसर्ग आणि पर्यावरण :

अनेक आदिवासी भाषांमध्ये प्राचीन काळापासून निसर्ग आणि पर्यावरणाशी संबंधित खूप महत्वाचे ज्ञान सांगितले जात आहे. यामध्ये औषधी वनस्पतींचा वापर, हवामानाच्या बदलांचा अभ्यास, आणि जैवविविधतेचा समज यावर चर्चा केली जाते. भाषेच्या माध्यमातून, हे ज्ञान पिढ्यांपासून पिढ्यांपर्यंत प्रचलित राहते आणि निसर्गाशी जोडलेली पारंपारिक पद्धती सांभाळली जातात. भाषेचा पर्यावरणीय संवादावर मोठा प्रभाव असतो. एक भाषा एखाद्या समुदायाला निसर्गाशी कसा संवाद साधावा हे शिकवते. उदाहरणार्थ, आदिवासी लोकांची भाषिक पारंपरिक गोष्टी यामध्ये त्यांचे निसर्गाशी असलेले गहन संबंध समजून येतात. त्यांमध्ये नद्या, जंगल, डोंगर, आणि पाणी यांचे वेगळे सांस्कृतिक, सामाजिक, आणि तात्त्विक अर्थ असतात. आधुनिक भाषा आणि मीडिया या माध्यमांद्वारे पर्यावरणीय संवाद कायम राखला जातो. सोशल मीडिया, न्यूजपेपर, आणि अन्य प्रसार माध्यमांतून, पर्यावरणाच्या बाबतीत चर्चेला प्रोत्साहन दिलं जातं.

९. मराठी कविता आणि पर्यावरण :

मराठी कवींनी आपल्या कवितांमध्ये निसर्गाच्या अद्वितीय सौंदर्याचे दर्शन घडवले आहे. विविध ऋतू, जंगल, डोंगर, नद्या, वनस्पती आणि प्राणी यांचे कवितांमध्ये सुन्दर आणि भावनिक चित्रण केले गेले आहे. हे चित्रण पर्यावरणावरील प्रेम दर्शवते. उदाहरणार्थ, संत तुकाराम आणि संत ज्ञानेश्वर यांच्या काव्यांमध्ये निसर्गाच्या सौंदर्याचे दर्शन आहे. तुकाराम महाराजांच्या अभंगात निसर्गाच्या प्रत्येक

घटकाचे पवित्र स्थान आहे आणि ते मानवाच्या जीवनाशी संबंधित आहेत. ना. धों महानोर, बालकवी यांच्या कवितांमध्ये निसर्गाच्या सौंदर्याला महत्त्व देण्यात आले आहे. त्यांच्या कविता निसर्गाशी असलेल्या मानवी नात्याचे गहन आणि सजीव चित्रण करतात. उदाहरणार्थ, त्यांचे काव्य "झाडे" आणि "आकाशातील रंग" यामध्ये त्यांनी निसर्गाशी असलेल्या आध्यात्मिक आणि भावनिक संबंधांचे वर्णन केले आहे. त्यांच्या लेखनात निसर्गाची सुंदरता, त्याचा शाश्वत संबंध, आणि त्याची राखण करण्याची आवश्यकता असलेल्या विचारांचा सांगोपांग विचार केला जातो. कवितांमध्ये निसर्गाच्या विविध रुपांचा महत्त्वपूर्ण सहभाग आहे. त्यांनी निसर्गाचे आणि पर्यावरणाचे बारकाईने निरीक्षण केले आहे. त्यांच्या कवितांमध्ये निसर्गाची निंदा, तिच्या शाश्वततेचे पालन आणि तिचे रक्षण याबद्दल भाष्य केले जाते. ते निसर्गाच्या संतुलनाचे महत्त्व आणि त्याची काळजी घेण्याची आवश्यकता कवितेत मांडतात.

मराठी कवितांमध्ये पर्यावरणीय संकटावरही अनेक कवितांमध्ये भाष्य केले गेले आहे. प्रदूषण, जलवायु बदल, जंगलतोड आणि जैवविविधतेची हानी यावर अनेक कवींनी चिंता व्यक्त केली आहे. भरत दौंडकर, नारायण सुमंत, विठ्ठल वाघ आणि चंद्रकांत देवताळे यांसारख्या समकालीन कवींनी पर्यावरणीय संकटावर प्रगल्भ आणि चिंताजनक विचार व्यक्त केले आहेत. त्यांच्या कवितांमध्ये प्रदूषण आणि पर्यावरणीय असंतुलन यामुळे होणारे दुष्परिणाम खूप स्पष्टपणे मांडले जातात. मराठी कवितांमध्ये पर्यावरणावर समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विचार केला जातो. कवी समाजातील पर्यावरणीय बदल आणि त्याचे मानवी जीवनावर होणारे परिणाम व्यक्त करतात. यामध्ये कवी लोकांमध्ये पर्यावरणीय शाश्वततेबद्दल जागरूकता निर्माण करतात.

१०. ग्रामीण कथा आणि पर्यावरण :

ग्रामीण कथा आणि पर्यावरण यांचा संबंध अत्यंत महत्वाचा आहे. ग्रामीण कथांमध्ये निसर्ग, पर्यावरण आणि त्या परिसरातले जीवन या गोष्टींना एक महत्त्वपूर्ण स्थान दिलं जातं. ग्रामीण जीवन हे निसर्गाशी जवळीक असलेले असते, त्यामुळे त्या जीवनशैलीमध्ये पर्यावरणाची जपणूक, त्यातील बदल, आणि संकटांची प्रगल्भता अधोरेखित केली जाते. ग्रामीण कथा किंवा कादंब-यांमध्ये निसर्गाचे, पर्यावरणाचे, आणि ग्रामीण जीवनाचे चित्रण अत्यंत संवेदनशीलतेने केले जातं. ग्रामीण कथा या बहुधा निसर्गाच्या गोडवा आणि त्याच्या शाश्वततेवर आधारित असतात. गावांच्या आसपासचा निसर्ग, शेतजमीन, नदी-नाले, जंगल, आणि त्यातले विविध घटक, यांचं स्थान ग्रामीण कथांमध्ये महत्वाचं आहे. उदाहरणार्थ, व. पु. काळे यांच्या कथेतील निसर्गवर्णन, त्या निसर्गासोबत मानवी जीवनाचं नातं हे असं एक उदाहरण आहे. ग्रामीण कथेतील शेतकरी किंवा आदिवासी लोक, निसर्गाशी आपल्या संबंधांवर आधारित विचार करत असतात. त्यामध्ये निसर्ग ही एक जीवनदायिनी आहे, जी आपल्याला अन्न, वास, आणि शांती देते. हे एक आदर्श किंवा शाश्वत जीवनमान दर्शवते.

ग्रामीण कथा या जीवनशैली आणि निसर्ग यांच्या नात्याचे गहन विश्लेषण करतात. गावातील लोक निसर्गावर अवलंबून असतात आणि त्याच्यावर होणारे बदल त्यांच्या जीवनावर प्रचंड परिणाम करतात. उदाहरणार्थ, पु. ल. देशपांडे यांच्या "चिंचोलीतील लोग" कथेतील निसर्गाचं वर्णन आणि ते कसे शेतकऱ्यांच्या जीवनाशी जोडलेले आहे, हे खूप महत्वाचं आहे. त्यात निसर्गाच्या बदलांचा परिणाम त्या गावाच्या जीवनावर होत असल्याचे स्पष्टपणे दर्शविले जाते. सामाजिक आणि पर्यावरणीय संघर्ष: ग्रामीण कथांमध्ये सामाजिक आणि पर्यावरणीय संघर्षांचं चित्रण देखील केले जातं. जंगलतोड, औद्योगिकीकरण, आणि पारंपरिक जीवनशैलीला धोका येणं यावर चर्चा केली जाते. यामुळे पर्यावरणीय संकटांमध्ये वाढ होऊ लागते आणि त्याचा ग्रामीण जीवनावर थेट परिणाम होतो. चंद्रकांत देवताळे यांची काही कथा यावर आधारित आहेत, ज्या ग्रामीण जीवनातील पारंपरिक साधनसामग्रीला संकटांचा सामना करत असतात. औद्योगिकीकरण, जंगलतोड, आणि जलस्रोतांचे कमी होणे यांचे पर्यावरणावर होणारे दुष्परिणाम यावर तोडगा शोधण्याची कथा प्रस्तुत केली जाते. ग्रामीण कथांमधून निसर्गाशी असलेली समर्पणाची भावना आणि आदर्श मूल्ये स्पष्टपणे दिसून येतात. अनेक कथांमध्ये

निसर्गाची उपास्य देवता म्हणून पूजा केली जाते. "वनेश्वरी", "मांजरवाडा" या कथेतील निसर्गाच्या देवत्वावर आधारित विचार, आणि ग्रामीण लोकांद्वारे निसर्गाची जपणूक करणे यावर चर्चा केली जात आहे.

११. मराठी नाटक आणि पर्यावरण :

मराठी नाटक आणि पर्यावरण या दोन्ही मुद्द्यांमध्ये एक गहन संबंध आहे. पर्यावरणीय संकट, निसर्गाचे संवर्धन, आणि निसर्गाशी आपला संबंध या विषयांवर आधारित नाटकं मराठी रंगभूमीवर अनेकदा केली गेली आहेत. नाटकांद्वारे समाजात पर्यावरणासंबंधी जागरूकता निर्माण केली जाते. मराठी नाटकांतून पर्यावरणाच्या महत्वाच्या मुद्द्यांवर चर्चा केली जाते आणि लोकांना या समस्यांची जाणीव करून दिली जाते. समाजाच्या भव्यदृष्टीत बदल घडविणे: नाटकांद्वारे पर्यावरण संरक्षणाची आवश्यकता समजावून सांगता येते. हे लोकांच्या मानसिकतेत बदल घडवून समाजातील वाईट परंपरा बदलण्यासाठी प्रभावी ठरते. कलात्मक अभिव्यक्ती: निसर्गाचे सौंदर्य आणि त्याच्या संकटावर नाटकांतून कलात्मक दृष्टिकोनातून विचार केला जातो. या प्रकारे, मराठी नाटकांमध्ये पर्यावरणाचे महत्त्व न केवळ एक सामाजिक मुद्दा म्हणून, तर एक सांस्कृतिक आणि कलात्मक घटक म्हणूनही मांडले जाते.

१२. मराठी कादंबरी आणि पर्यावरण:

मराठी कादंबरी आणि पर्यावरण यांच्यातील संबंध देखील खूप महत्वाचा आहे. पर्यावरणीय संकट, निसर्गाशी मानवी संबंध, आणि जलवायु बदल या मुद्द्यांवर आधारित अनेक कादंब-या लिहिल्या गेल्या आहेत. या कादंब-या केवळ मनोरंजनात्मक नाहीत, तर समाजाला पर्यावरणाच्या महत्वाच्या मुद्द्यांविषयी जागरूक करताही आहेत. "कुसुमाग्रजांची 'शंभर वर्षांनंतर'": या कादंबरीत मानवतेची स्थिती, पर्यावरणाचे बदल, आणि त्या बदलांचा मानवावर होणारा परिणाम यावर प्रकाश टाकला आहे. कादंबरीत काळाच्या बदलांबरोबर निसर्गाच्या तडजोडीचे आणि त्याच्या संकटाचे चित्रण केले आहे. "नदीचे नाव" - श्री. व. पु. काळे: या कादंबरीत नद्यांवरील प्रदूषण, जलवायू बदल आणि निसर्गावर होणारा मनुष्याचा विनाशकारक परिणाम याचा उलगाडा करण्यात आलेला आहे. नद्यांची स्वच्छता आणि त्यांचे संरक्षण याबाबत एक गडद संदेश दिला आहे. "पाणी आणि पिकांचे जीवन" - व. पु. काळे यांच्या कादंबरीत शेतकरी जीवन, पाणी संकट आणि कृषी पर्यावरण यावर चर्चा केली गेली आहे. या कादंब-यात शेतकऱ्यांच्या संघर्षाचा आणि पर्यावरणाच्या बदलांमुळे होणाऱ्या परिणामांचा समावेश आहे. 'झुंबर' या कादंबरीत, पारंपरिक आणि आधुनिक यंत्रसामग्रीच्या वापरामुळे पर्यावरणातील होणारे बदल आणि निसर्गाच्या विनाशावर जोर देण्यात आले आहे. मराठी कादंब-यांच्या माध्यमातून पर्यावरणाच्या महत्वाची जाणीव लोकांच्या मनात निर्माण केली जाते. कादंब-या फक्त मनोरंजनासाठी न राहता समाजाच्या सुधारणेसाठी देखील एक प्रभावी माध्यम बनतात. पर्यावरणाच्या मुद्द्यांवर विचार करणारी कादंबरी वाचकाला चांगले विचार, समाजाप्रति जबाबदारी आणि निसर्गाच्या संवर्धनाची प्रेरणा देऊ शकते. त्यामुळे, मराठी कादंब-या आणि पर्यावरण यांचा संबंध अत्यंत महत्वाचा आहे, कारण त्या केवळ मनोरंजनाचे साधनच नाहीत, तर जागरूकतेचे आणि संवेदनशीलतेचेही एक प्रभावी साधन आहेत.

१३ ललित लेखांमध्ये पर्यावरणाचे स्थान:

निसर्गाची सुंदरता: ललित लेखांमध्ये निसर्गाचे विविध रूप, त्याची सुंदरता, आणि त्याचा प्रभाव व्यक्त होतो. लेखक कधी हिवाळ्याच्या थंड वाऱ्यांमध्ये विश्रांती घेतो, कधी उबदार उन्हात बसून पक्ष्यांच्या गोड गजरामध्ये रममाण होतो. यांद्वारे निसर्गाची सुंदरता आणि शांती व्यक्त केली जाते. काही ललित लेखांमध्ये पर्यावरणीय संकटांचा गंभीर विचार केला जातो. प्रदूषण, जंगलतोड, जलवायू बदल यासारख्या समस्या केवळ शाब्दिक भाषेतच नाही तर, लेखकांच्या अनुभवाच्या स्वरूपात व्यक्त केल्या जातात. काही लेखक हे समस्या केवळ चर्चेच्या पातळीवर न ठेवता, त्या संकटांची त्रासदायक भावना व्यक्त करून वाचकांना जागरूक करतात. ललित लेखात

अनेकदा लेखक आपल्या मनातील विचार, निसर्गाशी संबंध, त्याच्या संवेदनशीलतेचा किंवा त्याच्याशी असलेल्या कनेक्शनचा काव्यात्मक दृष्टिकोनातून उल्लेख करतात. मानवाचा निसर्गावर आणि पर्यावरणावर होणारा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष परिणाम त्यात दाखवला जातो. ललित लेख पर्यावरणाशी संबंधित सामाजिक आणि नैतिक प्रश्नांची उत्तम मांडणी करतात. "आपण निसर्गाचे रक्षण केले पाहिजे", "आपण कसे निसर्गाशी सौम्य वागायला हवे", "पर्यावरणाचे महत्त्व आणि त्याचे संवर्धन" यासारख्या मुद्द्यांवर लेखक विचार मांडतात. ललित लेखांच्या माध्यमातून लेखक पर्यावरणाच्या समस्यांबद्दल वाचकांमध्ये जागरूकता निर्माण करतात. हे लेख अनेक वेळा निसर्गाच्या अस्तित्वाचे महत्त्व आणि त्याचे संरक्षण कसे करावे, यावर विचार मांडतात.

ललित लेखांमध्ये पर्यावरण हे एक महत्त्वाचे आणि प्रभावी विषय आहे. या लेखांमधून निसर्ग, त्याची सुंदरता, त्याचे संकट, आणि पर्यावरणाच्या रक्षणाची आवश्यकता, यावर विचार करणे एक आवश्यक कार्य ठरते. ललित लेख केवळ लेखकाच्या विचारांचे आणि भावना व्यक्त करण्याचे एक साधन असतात, परंतु पर्यावरणाच्या संदर्भात ते वाचकांना एक गडद संदेश देखील देतात.

निष्कर्ष:

मराठी कविता आणि पर्यावरण यांचा संबंध एक अत्यंत संवेदनशील आणि गहन आहे. कवी आपल्या लेखनातून निसर्गाच्या सौंदर्याचे, पर्यावरणीय संकटांचे आणि त्याच्या रक्षणाचे महत्त्व दाखवतात. ते आपल्या काव्याद्वारे समाजातील पर्यावरणावरील जागरूकतेला महत्त्व देतात आणि निसर्गाच्या शाश्वततेसाठी आणि रक्षणासाठी प्रेरित करतात. यामुळे पर्यावरण आणि निसर्गाच्या महत्त्वावर विचार करणारी कविता समाजात विचारांची लाट निर्माण करते.

ग्रामीण कथा आणि पर्यावरण यांचा संबंध खूप महत्त्वपूर्ण आणि संवेदनशील आहे. ग्रामीण जीवन हे निसर्गाशी अत्यंत जवळीक असलेले असते आणि त्यातील प्रत्येक घटक निसर्गाच्या शाश्वततेला आणि संरक्षणाला महत्त्व देतो. ग्रामीण कथांमध्ये निसर्गाच्या सौंदर्याचे चित्रण, पर्यावरणीय संकटांचे वर्णन, आणि त्यावर होणाऱ्या मानवी परिणामांचा अभ्यास यावर विचार केला जातो. यामुळे, या कथा पर्यावरणाच्या संरक्षणाबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यात मदत करतात आणि ग्रामीण जीवनाची निसर्गाशी असलेली गहिरा नाळ दर्शवतात. भाषा आणि पर्यावरण यांचा संबंध समाजाच्या संस्कृती, तत्त्वज्ञान, आणि निसर्गाच्या कुटुंबाशी असलेल्या नात्यांचे प्रतिबिंब आहे. भाषा निसर्गाशी असलेल्या मानवी संबंधांना मांडते आणि समाजाला पर्यावरणाच्या संरक्षणासाठी जागरूक करते. भाषेच्या माध्यमातून निसर्गाशी संबंधित ज्ञान आणि संदेश पिढ्यांपासून पिढ्यांपर्यंत पोहोचवले जातात, जे पर्यावरणीय संकट आणि त्यावर उपायांची जाणीव निर्माण करण्यासाठी अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे.

संदर्भ :

- घारपूरे (डॉ) विठ्ठल, 'सामाजिक व सांस्कृतिक भूगोल', पिंपळापुरे आणि कंपनी पब्लिसर्स
जाधव रा. ग. 'पर्यावरणीय प्रबोधन आणि साहित्य', स्नेहवर्धन प्रकाशन, नागपूर, १९९६
येवले विनायक, मराठी साहित्याचे समकालीन संदर्भ, अक्षर वाडमय प्रकाशन, पुणे
प्रा. डॉ. पाटील तानाजी राऊ, मराठी कादंबरी समीक्षा, डायमंड पब्लिकेशन
डॉ. भुयेकर संदीप, पर्यावरणीय समीक्षा आणि मराठी कादंबरी
डॉ. के.एम. भांडारकर, पर्यावरण शिक्षण, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे. (प्र. आ.) एप्रिल, २०१०
डॉ. मनोज कांत बोराटे, पर्यावरणीय शिक्षण: पर्यावरणीय बुद्धिमत्ता, शाश्वत विकास आणि शिक्षकाची भूमिका, नंदिनी पब्लिकेशन हाऊस, पुणे. (प्र.आ.) फेब्रुवारी, २०२०
डॉ. दिलीप भीमराव गायकवाड, साहित्य दर्शन, प्रगती बुक्स प्रा. लि.